

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ในการดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพของชมรมผู้สูงอายุวัดอินทาราม ตำบลศรีดงเย็น อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ศึกษาได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผล
2. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
3. แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม
4. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับชมรมผู้สูงอายุ
5. แนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผล

1.1 ความหมายของการประเมินผล

อรุณี เวียงแสงและคณะ (2548, หน้า 19) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลว่า คือ การศึกษาว่า การดำเนินโครงการสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ ภายใต้เงื่อนไขปัจจัยใด หากจะดำเนินการต่อไปน่าจะอย่างไรบ้าง การประเมินผลจึงมุ่งเน้นเพื่อให้เห็นว่าโครงการพัฒนาได้ดำเนินการบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ และการแสดงให้เห็นคุณภาพของโครงการ

ชูวดี วิบูลย์ศรี (2544, หน้า 91) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลว่า เป็นกระบวนการตีความหมาย (Interpretation) และตัดสินคุณค่า (Value Judgment) จากสิ่งที่วัดได้จากการวัดผลการประเมินผลต้องอาศัยวิธีการที่มีระบบแบบแผน ในการรวบรวมข้อมูลตลอดจนเหตุผลประกอบการพิจารณาตัดสินว่า กิจกรรมการศึกษานั้นดีหรือเลวอย่างไรเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมประการใด

ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์ (2529, หน้า 7) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลว่า ในความหมายดั้งเดิมหมายถึง กระบวนการที่มุ่งแสวงหาคำตอบสำหรับคำถามที่ว่า นโยบาย/แผนงาน/โครงการ บรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้แต่ต้นหรือไม่ และระดับใด ซึ่งในปัจจุบันการมุ่งตอบคำถามเช่นที่กล่าว จัดเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการประเมินผลรวมยอด การประเมินผลควรหมายถึงความรวมถึงการประเมินสภาวะแวดล้อม การประเมินปัจจัยนำเข้า การประเมินกระบวนการ การประเมินผลลัพธ์และผลกระทบ แล้วยังเป็นการนำระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมพฤติกรรมศาสตร์มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินการวิจัยประเมินผลด้วย

สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (2544, หน้า 113) ให้ความหมายของการประเมินไว้ว่า การประเมิน หมายถึง การตัดสินคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือ อีกนัยหนึ่ง การประเมินเป็นกระบวนการให้ได้มาซึ่งข้อสนเทศสำหรับตัดสินคุณค่าผลผลิต กระบวนการและจุดมุ่งหมายของโครงการหรือโปรแกรมหรือทางเลือกต่างๆ ที่นำไปปฏิบัติเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย จุดเน้นของการประเมิน คือ การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อการตัดสินคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

สรุปได้ว่า การประเมินโครงการ เป็นกระบวนการในการเก็บรวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ เพื่อตัดสินคุณค่าหรือเสนอสารสนเทศเพื่อช่วยในการตัดสินใจ ในการบริหารโครงการให้เกิดประโยชน์สูงสุด

1.2 ประเด็นของการประเมินผล

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543, หน้า 360) ได้จำแนกประเด็นการประเมินผลไว้ดังนี้

- 1) ประสิทธิภาพ หมายถึง การวิเคราะห์ผลลัพธ์และผลกระทบของโครงการโดยเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
- 2) ประสิทธิภาพ หมายถึง การวิเคราะห์เปรียบเทียบทรัพยากรที่ใช้ (Input) กับผลลัพธ์และผลกระทบของโครงการ
- 3) ความเสมอภาค หมายถึง ความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงบริการหรือทรัพยากรของกลุ่มเป้าหมาย
- 4) ความเป็นธรรม หมายถึง โอกาสที่กลุ่มผู้อยู่ในภาวะยากลำบากได้รับประโยชน์จากโครงการ

นอกจากนี้ยังสามารถกำหนดประเด็นการประเมินผล ได้จากสาระสำคัญในวงจรของโครงการ ได้แก่ 1) ปัจจัยนำเข้า 2) กระบวนการดำเนินงาน และ 3) ผลในระยะต่างๆ ของการดำเนินงานซึ่งได้แก่ ผลในระยะสั้นที่เกิดขึ้นทันทีที่ปฏิบัติงาน ผลในระยะกลางที่มีต่อกลุ่มเป้าหมาย และผลกระทบในระยะยาว

การประเมินผลโครงการทางสังคมและโครงการพัฒนา ถือว่าประเด็นของกระบวนการดำเนินงานมีความสำคัญมาก เป็นส่วนที่สะท้อนให้เห็นถึงความยั่งยืนของการพัฒนาและความเข้มแข็งของกลุ่ม/องค์กรที่เข้าร่วมโครงการ ได้ชัดเจน เพราะงานพัฒนาส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับวิธีการและกระบวนการดำเนินงานมากกว่าจะมุ่งที่ผลของกิจกรรมโดยตรง กล่าวคือ ให้ความสำคัญต่อกระบวนการของชุมชนในลักษณะต่างๆ อาทิ การมีส่วนร่วม การเรียนรู้และกระบวนการกลุ่ม การเชื่อมเครือข่าย และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบต่างๆ (ปาริชาติ วัลย์เสถียรและคณะ, 2543, หน้า 362)

1.3 รูปแบบของการประเมินผล

ศิริชัย กาญจนวาสี (2536, หน้า 86-89) ได้เสนอมิติของรูปแบบการประเมินผลไว้

2 มิติ ดังนี้

1. มิติวัตถุประสงค์ เป็นเป้าหมายของการประเมินว่าจะประเมินทำไม แบ่งเป็น

2 แบบ คือ

1.1 การประเมินที่เน้นการตัดสินใจ (Decision-Oriented Evaluation) เป็นการประเมินที่เน้นการเสนอสารสนเทศที่เป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจทางการบริหาร

1.2 การประเมินที่เน้นการตัดสินใจคุณค่า (Value-Oriented Evaluation) เป็นการประเมินที่เป็นการตัดสินใจคุณค่าของสิ่งที่มุ่งประเมิน

2. มิติวิธีการ คือ 2 วิธีการซึ่งเป็นคุณค่าของการประเมินหรือจะประเมินอย่างไร แบ่งเป็น 2 แบบ คือ

2.1 วิธีเชิงระบบ (Systematic Approach) นักทฤษฎีการประเมินในแนวนี้ยึดมาตรฐานการเข้าถึงคุณค่าและเกณฑ์การตัดสินใจคุณค่าตามแนวคิดปรัชญาปรนัยนิยม (Objectivism) มีความเชื่อว่า วิธีเชิงระบบเป็นวิธีที่เหมาะสมในการประเมิน

2.2 วิธีเชิงธรรมชาติ (Naturalistic Approach) นักทฤษฎีการประเมินในแนวนี้ยึดมาตรฐานการเข้าถึงคุณค่าและเกณฑ์การตัดสินใจคุณค่าตามแนวคิดปรัชญาอัตนัยนิยม (Subjectivism) มีความเชื่อว่า วิธีเชิงธรรมชาติเป็นวิธีที่เหมาะสมในการประเมิน

สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (2544, หน้า 114–115) ได้แบ่งการประเมินออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1. แบ่งตามหลักยึดในการประเมินค่า
 - 1.1 การประเมินค่าตามอุดมการณ์ของโครงการ (Goal-Based Evaluation) เป็นการประเมินผลที่ได้ว่า บรรลุตามวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ โดยทราบก่อนการประเมินว่า โครงการนี้มีวัตถุประสงค์อะไรบ้าง
 - 1.2 การประเมินค่าซึ่งอิสระจากอุดมการณ์ของโครงการ (Goal-free Evaluation) เป็นการประเมินผลที่เกิดขึ้นทั้งหมด โดยไม่ทราบว่าวัตถุประสงค์ของโครงการนี้มีอะไรบ้าง
2. แบ่งตามลำดับเวลาที่ประเมิน
 - 2.1 การประเมินก่อนการนำโครงการไปปฏิบัติ
 - 2.2 การประเมินขณะโครงการดำเนินอยู่
 - 2.3 การประเมินหลังจากกิจกรรมหรือโครงการสิ้นสุดลงแล้ว
3. แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการประเมิน
 - 3.1 การประเมินเพื่อปรับปรุง เรียกว่า การประเมินความก้าวหน้า (Formative evaluation)
 - 3.2 การประเมินเพื่อสรุปผล เรียกว่า การประเมินรวบรวมสรุป (Summative evaluation)
4. แบ่งตามสิ่งที่ถูกประเมิน
 - 4.1 การประเมินสภาวะแวดล้อมหรือการประเมินบริบท (Context evaluation)
 - 4.2 การประเมินปัจจัยหรือตัวป้อน (Input evaluation)
 - 4.3 การประเมินกระบวนการ (Process evaluation)
 - 4.4 การประเมินผลผลิต (Product evaluation)
5. แบ่งตามโมเดลการประเมินเป็นหลัก
 - 5.1 การประเมินที่มุ่งตรวจสอบการบรรลุวัตถุประสงค์
 - 5.2 การประเมินที่มุ่งเปรียบเทียบกับเกณฑ์การประเมิน
 - 5.3 การประเมินที่มุ่งนำไปช่วยตัดสินใจ
6. แบ่งตามความแท้จริงของการประเมิน
 - 6.1 การประเมินเทียม (Pseudo evaluation) ซึ่งแบ่งย่อยเป็นการประเมินประเภทที่ถูกควบคุมโดยการเมืองกับประเภทที่เกี่ยวข้องกับการเมือง

6.2 การประเมินกึ่งแท้กึ่งเทียม (Quasi evaluation) ซึ่งมุ่งประเมินคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่อาจสามารถวัดคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งอื่นได้

6.3 การประเมินแท้จริง (True evaluation) เป็นการประเมินคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ถูกต้อง ซึ่งมักเป็นการประเมินเกี่ยวกับการรับรองวิทยฐานะหรือรับรองคุณวุฒิ การประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ การประเมินความต้องการหรือความจำเป็น และการประเมินเพื่อวางนโยบาย

1.4 ขั้นตอนการประเมินผล

ประชุม รอดประเสริฐ (2529, หน้า 77) ให้ความเห็นว่า การประเมินผลโครงการเป็นกระบวนการของการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ของโครงการอย่างเป็นระบบ โดยมีวัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายเพื่อปรับปรุงโครงการให้ดีขึ้น ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1) การศึกษาและพิจารณาถึงรายละเอียดของวัตถุประสงค์โครงการ ซึ่งเป็น การประเมินเพื่อให้ทราบว่า โครงการที่กำหนดขึ้นนั้นมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่สามารถ ดำเนินการได้หรือไม่ จะมีการปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์ให้มีความเฉพาะเจาะจง และปฏิบัติได้โดย ลักษณะใด

2) การศึกษาความเป็นไปได้ของข้อมูล ซึ่งเป็นการประเมินข้อมูลและทรัพยากร ต่างๆ ที่จะต้องใช้ในการดำเนินการว่ายังมีความเหมาะสมที่จะใช้ปฏิบัติหรือไม่ และทรัพยากรที่มี อยู่สามารถที่จะตอบสนองวัตถุประสงค์ได้มากน้อยเพียงใด

3) การเก็บรวบรวมข้อมูลและการกระทำกับข้อมูลและทรัพยากร ซึ่งเป็นการ วิเคราะห์ ถึงกระบวนการในการดำเนินโครงการในลักษณะเป็นการเก็บรวบรวมและจำแนกข้อมูล ให้เป็นหมวดหมู่ เป็นสัดส่วน และให้มีความเป็นจริงมากที่สุด เพราะหากการดำเนินงานในขั้นตอน นี้ มีปัญหาซ่อนทำให้ผลงานที่เกิดขึ้นมีปัญหาตามไปด้วย

4) การวิเคราะห์ การแปลความหมาย และการสรุปผล ผู้ทำการประเมินต้องวิเคราะห์ ผลที่เกิดขึ้นว่าเป็นอย่างไร ตรงตามวัตถุประสงค์หรือมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ ผลที่เกิดขึ้นมี แนวโน้มไปในลักษณะใด จะมีการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้ดีขึ้นอย่างไร

2. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนนับได้ว่าเป็นมีความสำคัญต่อการพัฒนา ซึ่งจะเห็นได้ว่า กิจกรรมพัฒนาใดๆ ก็ตามหากประชาชนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเจ้าของและลงมือดำเนินกิจกรรมด้วยตนเอง แล้ว กิจกรรมนั้นก็อาจจะสำเร็จและดำรงอยู่ได้ แต่ถ้าหากว่าประชาชนมีความรู้ความเข้าใจใน

กระบวนการอย่างถ่องแท้ และสามารถมองเห็นและคาดหวังในผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชน ทั้งยังได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างเพียงพอ จนเกิดความตระหนักในปัญหาของตนเอง และดิ้นรนหาทางแก้ไขเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลง จนเกิดการตัดสินใจเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งจะเป็นการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินกิจกรรมให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของชุมชนซึ่งนำไปสู่ความยั่งยืนของกิจกรรมพร้อมทั้งจะช่วยให้พัฒนาขีดความสามารถของประชาชนให้เพิ่มมากขึ้น (ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์, 2531, หน้า 25)

2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นรากฐานที่สำคัญ ในการพัฒนาแนวใหม่ที่มุ่งสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชน ได้มีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526, หน้า 253) ได้อธิบายความหมาย การมีส่วนร่วม ในกิจกรรมว่า คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง และการที่สามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นแล้ว จำเป็นต้องยอมรับปรัชญา ที่ว่ามนุษย์ทุกคนต่างปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม เป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมกลุ่ม ขณะเดียวกัน ก็จะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์สามารถพัฒนาได้ ถ้ามีโอกาสได้รับการชี้ทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม

อกิน รพีพัฒน์ (2527, หน้า 320) ให้ความหมาย ของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า “ให้ประชาชนเป็นผู้คิดปัญหา เป็นผู้ที่ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เรากำหนดไปแล้วมาให้ประชาชนเข้าร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่คิดขึ้นเอง”

ไพรัตน์ เจริญรินทร์ (2527, หน้า 6) ได้ให้ความหมายในเรื่องนโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลส่งเสริมชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มชน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัครรูปแบบต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน

ชินรัตน์ สมสืบ (2539, หน้า 49) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมไม่ควรใช้การบังคับหรือก่อตั้งโดยรัฐ แต่ต้องเกิดจากการตระหนักและตัดสินใจของชาวบ้านเอง รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนและสร้างปัจจัยต่างๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการมีส่วนร่วม เช่น

นโยบาย แผนงาน กฎหมายและระเบียบต่างๆ รวมทั้งสื่อที่สร้างความเข้าใจแก่ประชาชน การเปลี่ยนแปลงของคนในสังคมทุกระดับให้มีความสัมพันธ์ช่วยเหลือกัน และการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นต้องเป็นไปตามแนวทางที่วัฒนธรรมชุมชนต้องการ มุ่งสู่ความเป็นปึกแผ่นของสังคมที่ทุกคนมีเจตจำนงร่วมกันในที่สุด

จากการรวบรวมความหมายของการมีส่วนร่วมและศึกษาความหมายต่างๆ แล้ว สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการกระทำที่ประชาชนมีความสมัครใจเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนด การเปลี่ยนแปลงทั้งเพื่อตัวเอง และกลุ่ม โดยให้ประชาชนได้มีส่วนในการตัดสินใจเพื่อตนเอง และกลุ่มของเขา และมีส่วนดำเนินการเพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ที่ปรารถนาหรือที่ตั้งไว้ การที่เข้ามามีส่วนร่วมของบุคคลมีสาเหตุหลายประการ เช่น มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีแรงจูงใจเป็นตัวเงิน ถูกปลุกกระดมให้เข้ามามีส่วนร่วม อยากมีเพื่อนหรือต้องการมีความสำคัญในสังคม

2.2 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

ม.ร.ว.อकिन รพีพัฒน์ (2527, หน้า 101) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ

- 1) การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข
- 2) การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนการแก้ไขปัญหา
- 3) การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
- 4) การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527, หน้า 6-7) ได้กล่าวถึง ภาพรวมของขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาว่าจะต้องมีส่วนร่วม ดังนี้

- 1) ร่วมทำการศึกษาค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงตลอดจนความต้องการของชุมชน
- 2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไข และลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่มีประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
- 3) ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการหรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
- 4) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล
- 6) ร่วมลงทุนกิจกรรมของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน

7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้โดยเอกชนและรัฐบาลให้ประโยชน์ต่อไป

Cohen and Uphoff (1980, หน้า 213-218) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ

1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วยการริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ

2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ

3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ทางด้านส่วนบุคคล

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการเข้าร่วมในการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543, หน้า 143) ได้สรุป กระบวนการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 ขั้นตอน คือ

1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน และทรัพยากรที่จะต้องใช้

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ แรงงาน เงิน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคล และสังคม

5) การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลการพัฒนาเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันทั่วถึง

2.3 ลักษณะการมีส่วนร่วม

อकिन รพีพัฒน์ (2531, หน้า 49-50) ได้เสนอแนวคิดถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมที่น่าจะนำมาพิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทของประชาชนด้านต่างๆ ได้แก่
 - 1.1 การค้นหาปัญหา จัดลำดับของปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหา
 - 1.2 หาแนวทางแก้ปัญหาและดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหานั้น
 - 1.3 ประเมินผลการพัฒนา
2. ลักษณะเงื่อนไขการเข้าร่วมกิจกรรมว่า การที่ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาชนบท เพราะเงื่อนไขเหล่านี้หรือไม่
 - 2.1 เกรงใจ ถูกบังคับ หรือมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า
 - 2.2 เข้าใจและยอมรับวัตถุประสงค์ของการพัฒนานั้น
 - 2.3 เห็นว่ากิจกรรมดังกล่าว จะก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวแก่ตนเองและชุมชน

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543, หน้า 146) สรุปลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังนี้

- 1) การสนับสนุนทรัพยากร คือ การสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือการช่วยทำกิจกรรม คือการเข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการติดตามผลและการประเมินผล
- 2) อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม คือ เป็นผู้นำ เป็นกรรมการ เป็นสมาชิก ซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมนี้ แสดงถึงระดับอำนาจของผู้เข้าร่วม จึงมีการโต้แย้งว่าการมีส่วนร่วม โดยการใช้วิธีการหลายกรณีประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจ ทางออกที่ควรเป็นคือ การเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ให้แก่ประชาชน

2.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ได้มีผู้ศึกษาและเสนอแนะไว้ดังนี้

บุญมี รัตนะพันธุ์ (2543, หน้า 32) ได้กล่าวถึง ปัจจัยทางวัฒนธรรมของประชาชนที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม ซึ่งได้แก่ ลักษณะส่วนบุคคลต่างๆ อายุ เพศ สถานภาพทางสังคม อาชีพ การศึกษาถิ่นที่อยู่อาศัย ระยะเวลาที่อยู่ในท้องถิ่นปัจจัยอื่นๆ เช่น การ

อาศัยอยู่ในเมือง หรือชานเมือง จำนวนสมาชิกในครอบครัวและลักษณะครอบครัว ค่านิยม และทัศนคติ

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2527, หน้า 183) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ดังนี้ คือ

- 1) ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์ วิหาร
- 2) ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรงผู้น้อยก็ช่วยแรง
- 3) อำนาจบังคับที่เกิดจากคนที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ เช่น บังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

2.5 หลักการและแนวทางการพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วม

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527, หน้า 8) ได้เสนอหลักการและแนวทางการพัฒนาที่ให้เกิดการมีส่วนร่วม ดังนี้

- 1) ยึดหลักความต้องการและปัญหาของประชาชนเป็นจุดเริ่มต้นกิจกรรม หากกิจกรรมที่จะนำไปให้ประชาชนเป็นเรื่องใหม่ ต้องใช้เวลาในการกระตุ้นสิ่งเร้าความสนใจ ให้ความรู้ความเข้าใจ จนประชาชนยอมรับความจำเป็น และประโยชน์ในการจัดทำกิจกรรมเหล่านั้น
- 2) กิจกรรมต้องดำเนินการในลักษณะกลุ่ม เพื่อสร้างพลังกลุ่มในการรับผิดชอบร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม ปลูกฝังทัศนคติ และพฤติกรรมที่เห็นแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว
- 3) แนวทางการพัฒนาในกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนที่รับดำเนินการต่อไป โดยไม่ต้องพึ่งพาภายนอก เฉพาะในระยะเริ่มแรก ต้องไม่ทุ่มเทในลักษณะการให้เปล่าโดยสิ้นเชิง ต้องทำให้ประชาชนเกิดความสำนึกเป็นเจ้าของกิจกรรม และต้องสามารถทำต่อไปเองได้
- 4) กิจกรรมพัฒนาที่นำเข้าไปในชุมชน ต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม พร้อมกับสภาพชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงการใช้ทรัพยากรชุมชนสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี
- 5) การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน คือ ผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งจากราชการเพื่อเป็นผู้บุกเบิก และ ชักนำชาวบ้านต่อไป

6) ขั้นตอนในการดำเนินงานต่างๆ ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนการค้นหาข้อมูล ร่วมหาสาเหตุปัญหา ร่วมปรึกษาหารือแนวทางแก้ไขปัญหา ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตามผลงาน จนถึงขั้นร่วมบำรุงรักษาระยะยาว

3. แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

3.1 ความหมายของการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

Pat Taylor (1989) ได้ให้ความหมายว่า การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเป็นการพิสูจน์หรือตรวจสอบกิจกรรมของโครงการ โดยมีกระบวนการ สะท้อนอย่างต่อเนื่อง และมีความเข้าใจในกิจกรรมนั้น ซึ่งให้ความสำคัญในการมีส่วนร่วม และการร่วมมือของทุกฝ่ายในองค์กร ตั้งแต่ผู้จัดการโครงการ ผู้ปฏิบัติการ อาสาสมัคร ประชาชน และองค์กรเงินทุนในการพัฒนาการกำหนดสิ่งที่ต้องทำสำหรับการประเมินผลร่วมกัน

วิยุทธ์ จรัสพันธ์ (2533, หน้า 25-26) กล่าวว่า ในการดำเนินโครงการพัฒนานั้น มีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลักๆ อยู่อย่างน้อย 2 ฝ่าย คือ ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินโครงการ และในขั้นตอนการประเมินผลโครงการนั้น มีผู้ประเมินผลที่เพิ่มอีก 1 ฝ่าย การประเมินผลที่จะให้เกิดประโยชน์กว้างขวางออกไป น่าจะให้ทั้งชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลด้วย เพื่อจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ประเมินผลและเสนอแง่มุมการวิเคราะห์ที่อาจต่างไปจากแนวที่ผู้ประเมินใช้ ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยผู้ประเมินผลในการตรวจสอบข้อมูล และตีความให้ถูกต้องและเที่ยงตรงมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยผู้ประเมินผลในการวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะต่างๆ ที่สอดคล้องกับสภาพความจริง สามารถนำไปปฏิบัติได้ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการของชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ยังเปิดโอกาสและเป็นประโยชน์ให้ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ได้สรุปบทเรียนของการดำเนินโครงการนั้นๆ ด้วยตนเอง โดยมีผู้ประเมินผลเป็นผู้หยิบยกประเด็นและฉายภาพ การดำเนินโครงการการพัฒนาให้เห็น นอกจากนี้ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ยังมีโอกาสได้เก็บเกี่ยวความรู้ และข้อเสนอแนะเชิงวิชาการจากคณะผู้ประเมินผลซึ่งอาจนำไปปรับใช้ได้ทันที จึงเท่ากับเป็นการคืนประโยชน์จากการประเมินผลไปสู่ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543, หน้า 378-379) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการประเมินผลตนเอง สร้างความรู้ร่วมกัน และทำงานร่วมกัน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในงานพัฒนามีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็นและเนื้อหาการประเมินผล ร่วมออกแบบการประเมิน เก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งดำเนินงานตามผลการประเมิน ซึ่งการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่

1) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องกับโครงการทุกฝ่ายในกระบวนการประเมินผล นับตั้งแต่การวางแผนการประเมิน การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ การประเมินคุณค่าและการสร้างองค์ความรู้

2) ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้โดยการปฏิบัติและการสะท้อนกลับ (Action & Reflection)

3) ส่งเสริมพลังอำนาจของบุคคล กลุ่ม/องค์กรให้สามารถวิเคราะห์ปัญหา และตัดสินใจดำเนินการแก้ไขได้ด้วยตนเอง

4) ให้คุณค่าต่อความรู้และประสบการณ์ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

5) นำผลไปใช้ประโยชน์ในระบบงานพัฒนาได้ทุกระดับ

วสันต์ ศิลปสุวรรณ และพิมพ์พรรณ ศิลปสุวรรณ (2542, หน้า 205) ได้กล่าวว่า การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม เป็นการประเมินผลในรูปแบบที่ได้เชิญให้ตัวแทนของกลุ่มต่างๆ ที่ได้รับผลประโยชน์ร่วมกันจากโครงการเข้ามาร่วมเป็นสมาชิกในทีมงานประเมินผล บางกิจกรรมซึ่งวิธีการนี้มีประโยชน์มากในกลุ่มประชาชนที่มีการศึกษาน้อยไม่คุ้นเคยต่อกระบวนการประเมินผล อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนิยมให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสมีส่วนร่วมประเมินผลมากยิ่งขึ้น การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ของกลุ่มเป้าหมายจะมีส่วนช่วยเพิ่มเติมประเด็นที่จะใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล รวมถึงได้สะท้อนข้อเท็จจริงและความรู้สึกของเขาทำให้ผลลัพธ์ที่ค้นพบมีความหมายมากขึ้น

3.2 ลักษณะสำคัญของการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543, หน้า 383-384) ได้เสนอลักษณะสำคัญของการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม 6 ประการ ได้แก่

1) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ประชาชน กลุ่มเป้าหมายของโครงการ เจ้าหน้าที่ แหล่งทุน ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญและประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการ โดยผู้เกี่ยวข้องกับโครงการโดยตรงควรมีส่วนร่วมตัดสินใจในกิจกรรมสำคัญในการประเมินผล คือ การออกแบบการประเมินผล การสะท้อนกลับต่อข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และข้อเสนอแนะ รวมทั้งการกำหนดแผนการดำเนินงานต่อไป

2) ส่งเสริมการเรียนรู้ การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงได้ในหลายมิติ เช่น วงจรของแผนและโครงการ ปัจจัยและทรัพยากรกระบวนการทำงาน ผลลัพธ์และผลกระทบที่เกิดขึ้น ปัจจัยหรือสาเหตุแห่งความสำเร็จหรือความล้มเหลว นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ และมิตรภาพอีกด้วย ที่สำคัญคือการสร้างความรู้ใหม่

3) มีความต่อเนื่อง การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเป็นวงจรที่ต่อเนื่องและเคลื่อนไหว ไปข้างหน้า ประกอบด้วยการวิเคราะห์การวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินผลตนเองแล้วจึงเคลื่อนไปสู่การวิเคราะห์ การวางแผนและการดำเนินงานต่อไปอีก

4) ใช้วิธีการและเครื่องมือหลายประเภท มีการใช้วิธีการเชิงปริมาณและคุณภาพ การเก็บรวบรวมข้อมูลสนาม การใช้ข้อมูลเอกสารข้อมูลทุติยภูมิ การประชุมเชิงปฏิบัติการ การจัดกลุ่มสนทนากลุ่มการอภิปราย ตลอดจนการสร้างขบวนการเคลื่อนไหวแบบต่างๆ ทั้งที่สามารถเลือกใช้วิธีการและเครื่องมือในการประเมินผลแบบต่างๆ ได้หลายประเภทเพื่อให้เหมาะสมกับความรู้ทักษะของผู้เข้าร่วม และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการประเมินตลอดจนเอื้อให้เกิดการเรียนรู้แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะประชาชนผู้เป็นเป้าหมายของโครงการ

5) ให้ความสำคัญกับกระบวนการและผลของโครงการ การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมให้ความสำคัญต่อผลการดำเนินงาน โดยกลุ่มเป้าหมายสามารถระบุความคาดหวังหรือความปรารถนา ในอนาคตได้ ดังนั้นคนเหล่านี้สามารถที่จะเป็นผู้นำในกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับโครงการในการประเมินผลที่เกิดขึ้นกับตนเองได้ ส่วนในเรื่องของกระบวนการนั้นจะเป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพของการพัฒนาที่แท้จริงได้

6) การใช้ประโยชน์ มีการใช้ประโยชน์จากผลการประเมินผลเรื่องการตัดสินใจปรับปรุงแก้ไข ปัญหาต่างๆ เพื่อการวางแผนดำเนินการต่อ

3.3 วิธีการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543, หน้า 386-391) ได้รวบรวมวิธีการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมที่น่าสนใจไว้หลายวิธี คือ

- 1) ประเมินผลโดยประชาชนกลุ่มเป้าหมายของโครงการ
- 2) ประชาชนมีส่วนร่วมกับบุคคลภายนอก
- 3) ใช้ระเบียบการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
- 4) ใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจร่วมกับการศึกษาเชิงคุณภาพ
- 5) วิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ
- 6) วิธีการทำงานร่วมกัน เช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการ การจัดกลุ่มเสวนา การสัมภาษณ์กลุ่ม การประชุมคณะกรรมการ การประชุมหมู่บ้าน ซึ่งจะให้ความมั่นคงทางสังคมมากกว่าการสำรวจหรือการเก็บข้อมูลสนามโดยบุคคล เป็นต้น

3.4 เทคนิคและเครื่องมือการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

Edward T.Jackson (1998) ได้เสนอเทคนิคและเครื่องมือในการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมไว้ คือ

3.4.1 เทคนิคการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

3.4.1.1 เทคนิคสำหรับวิธีการเชิงคุณภาพ ได้แก่

1) เทคนิคทั่วไป เช่น การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key person interview) การสัมภาษณ์ด้วยคำถามเปิด การจัดประชุมการใช้กลุ่มสนทนา การใช้กรณีศึกษา

2) เทคนิคการประชุม (Workshop-based Techniques) เป็นวิธีการที่เสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

3) เทคนิคสนาม (Field-based Techniques) เช่น การประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม การวิจัยแบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่มย่อย

4) เทคนิคการประเมินตนเอง ใช้ได้ทั้งเทคนิคการประชุมแบบต่างๆ และ การประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory rural appraisal) แต่เน้นที่การดูแลพัฒนาการของชุมชนตามตัวชี้วัดของชุมชนเอง ใช้ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน การใช้ตารางสองมิติ เป็นต้น

5) เทคนิคเชิงวัฒนธรรม อาจพิจารณาใช้การสื่อสารแบบดั้งเดิมซึ่งอยู่ภายใต้ประเพณีวัฒนธรรม หรือสื่อต่างๆ

3.4.1.2 เทคนิคสำหรับวิธีการเชิงปริมาณ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1) การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม และการวิเคราะห์สถิติโดยคอมพิวเตอร์

2) การใช้ตัวแบบทางสถิติ

3.4.2 เครื่องมือสำหรับการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม จำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ

3.4.2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย หรือการประเมินผลโดยทั่วไป ได้แก่ แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ประเภทต่างๆ แบบบันทึกการสังเกต การบันทึกข้อความ การบันทึกภาพ และการบันทึกเสียง เป็นต้น

3.4.2.2 เครื่องมือที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างง่าย และสะดวกในการใช้และใช้บันทึกข้อมูลอย่างต่อเนื่องเพื่อการติดตามงานด้วย ได้แก่

1) แบบสำรวจรายการ (Checklist)

2) ตาราง Matrix ใช้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมและผลการดำเนินงานหรือความพึงพอใจของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งสามารถดัดแปลงใช้ให้เหมาะสมกับผู้ใช้ประโยชน์ได้ เช่น การใช้ภาพแทนตัวอักษร

3) ผังเครือข่าย (Network) แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินงานและผลกระทบต่างๆ เป็นเทคนิคที่ซับซ้อนมากขึ้น เช่น แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุ เงื่อนไข ผลกระทบที่คาดการณ์ และแสดงผลกระทบสะสม หรือผลกระทบทางอ้อมที่ไม่อาจแสดงในตาราง Matrix ได้

4) กราฟฟิค Overlay เป็นเครื่องมือที่นำเสนอข้อมูลด้วยภาพเชิงซ้อนและแผนที่ เช่น แสดงภูมิประเทศ และภาพรวมที่ตั้ง โครงการเปรียบเทียบสภาพก่อนและหลังโครงการและทางเลือกต่างๆ เสนอข้อมูลการเปลี่ยนแปลงด้านประชากร การใช้ที่ดินและขอบเขตที่ได้รับผลกระทบ

3.5 ขั้นตอนการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

Alexandra Stephens (2532) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการประเมินผล ได้แก่ ขั้นตอนต่างๆ คือ

- 1) ตัดสินใจว่าจะทำการประเมินผลในเรื่องอะไร
- 2) เลือกตัวชี้วัดหรือเกณฑ์สำหรับการประเมินผล
- 3) วางระบบการเก็บและรวบรวมข้อมูล
- 4) ลำดับและเจงนับข้อมูล
- 5) วิเคราะห์ผล
- 6) ใช้ข้อมูลที่ได้จากการประเมินผลตามความต้องการ

อรุณี เวียงแสงและคณะ (2548, หน้า 43, 92-93) ได้สรุปขั้นตอนกระบวนการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. ขั้นตอนการออกแบบการติดตามและประเมินผล
 - 1.1 การวางแผนการติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม
 - 1.2 การทบทวนโครงการ
 - 1.3 กำหนดตัวชี้วัด
 - 1.4 กำหนดกรอบการประเมิน
 - 1.5 กำหนดวิธีการ แหล่งข้อมูล และสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลเพื่อการประเมินผล
 - 1.6 จัดทำแผนการติดตามและประเมินผล
2. ขั้นตอนการดำเนินการติดตามและประเมินผล
 - 2.1 การรวบรวมข้อมูล
 - 2.2 การวิเคราะห์ข้อมูลผลการดำเนินการ

2.3 การวิเคราะห์ข้อมูลประเมินผลเมื่อสิ้นสุดโครงการ

3. ขั้นการรายงานและการนำเสนอผลการประเมิน

3.1 การเขียนรายงานผลการประเมิน

3.2 นำเสนอผลการประเมิน

การติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเป็นระบบที่เน้นการพัฒนาศักยภาพ “คน” ที่เป็นผู้เกี่ยวข้องในโครงการพัฒนา โดยเฉพาะประชาชนที่ร่วมอยู่ในกระบวนการพัฒนาที่จะได้เรียนรู้ร่วม ในกระบวนการ ในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและได้รับผลกระทบโดยตรงจากโครงการ ถือว่าเป็นผู้มีส่วนร่วมที่สำคัญที่สุดในกระบวนการติดตามประเมินผล ด้วยมุ่งหวังว่าประชาชนจะได้รู้เท่าทันเหตุการณ์ในการทำกิจกรรมให้มีประสิทธิภาพ ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า สามารถกุมอำนาจการจัดการทรัพยากรของตนเองอย่างเต็มที่ รวมทั้งเข้าใจสถานการณ์แวดล้อมได้เป็นอย่างดี ที่จะช่วยให้เขาได้สามารถคิดค้นหาทางในการแก้ไขปัญหา และมีการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเหมาะสม โดยการใช้แนวทางการใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด การใช้กระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้ร่วมกันอย่างกัลยาณมิตร การป้องกันสิทธิของผู้ด้อยโอกาส

4. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับชมรมผู้สูงอายุ

ในส่วนของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับชมรมผู้สูงอายุ ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องกลุ่ม แนวคิดเกี่ยวกับการตั้งชมรมผู้สูงอายุและการจัดกิจกรรมชมรมผู้สูงอายุ ดังรายละเอียด ดังนี้

4.1 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องกลุ่ม

4.1.1 ความหมายของกลุ่ม

กลุ่ม หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมาปฏิสัมพันธ์กันมีการกระทำร่วมกันเพื่อเหตุผลเป้าหมายร่วม เช่นเดียวกับผู้สูงอายุที่มารวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นชมรมย่อมมีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นมีการกระทำร่วมกันและมีเป้าหมายเดียวกัน ส่วนสาเหตุของการรวมกลุ่มนั้นมี ดังนี้ คือ

- 1) เพื่อมิตรภาพ เพราะมนุษย์ต้องการเพื่อนเพื่อความผูกพันทางความรู้สึกด้าน

จิตใจ

- 2) เพื่อเข้าพวกทั้งนี้ เพราะมนุษย์มีความต้องการเป็นเจ้าของ มีส่วนร่วมหรือเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มต้องการที่จะมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น

- 3) เพื่อป้องกันตนเอง ในฐานะสมาชิกของกลุ่ม การรวมเป็นกลุ่มทำให้สมาชิกมีความแข็งแกร่งมีอำนาจต่อรองและป้องกันสมาชิกของตนจากการถูกเอาเปรียบจากกลุ่มอื่น
- 4) เพื่อการถกฉวยประโยชน์ โดยถือเอาข้อได้เปรียบการรวมกลุ่มเป็นข้อต่อรอง
- 5) เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่มเดียวกัน
- 6) เพื่อให้ทราบถึงลักษณะและบทบาทของตนทางสังคม การเป็นสมาชิกและมีปฏิสัมพันธ์ กับคนอื่นในกลุ่ม ช่วยให้บุคคลเข้าใจถึงบทบาท สถานภาพ และความเป็นปัจเจกชนของตน ได้ดีขึ้น

4.1.2 ลักษณะของกลุ่ม

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536, หน้า 43) ได้สรุปลักษณะของกลุ่มไว้ดังนี้ คือ

- 1) ประกอบด้วยคนจำนวนหนึ่งซึ่งมากกว่า 2 คนขึ้นไป
- 2) กลุ่มที่มารวมกันนั้นมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน (Sense of Belong) ซึ่งหมายถึง ความรู้สึกว่ามีลักษณะบางอย่างที่คล้ายกันหรือมีจุดมุ่งหมายเหมือนกัน เช่น กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มชานา กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น ซึ่งมีจุดมุ่งหมายและความคิดคล้าย ๆ กันในการทำกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้
- 3) มีการติดต่อ กระทบระหว่างกัน (Social Interaction) เมื่อมีความต้องการมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันแล้วก็จะมีการกระทบติดต่อระหว่างกันการพบปะพูดคุย การคบค้าสมาคม ก็เป็นสิ่งที่จำเป็นทำให้เป็นระบบสังคมอย่างหนึ่งเกิดขึ้น
- 4) มีความสัมพันธ์กัน (Social Relationship) เมื่อมีการติดต่อกระทบระหว่างกันแล้วก็จะย่อมมีความสัมพันธ์ภายในกลุ่มขึ้น เพื่อที่จะดำเนินกิจกรรมต่างๆ ไปสู่จุดมุ่งหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความสัมพันธ์ที่อาจจะจะเป็นความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมและแน่นแฟ้น หรือความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิที่สมาชิกภายในกลุ่มไม่ค่อยสนิทสนม มีลักษณะความสัมพันธ์แบบทางการ ซึ่งความสัมพันธ์ภายในกลุ่มนั้นขึ้นอยู่กับขนาดสมาชิกของกลุ่ม
- 5) มีการจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization) ในการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มนี้จำเป็นต้องมีการกำหนดสถานภาพและบทบาท และกฎเกณฑ์ต่างๆ อันจะเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติ หรือทำกิจกรรมต่างๆ ลักษณะของการจัดเป็นระเบียบทางสังคมนี้ทำให้เป็นระบบสังคมขึ้น ซึ่งมีการถ่ายทอดสืบเนื่องกันระหว่างสมาชิกรุ่นต่อๆ มา ทั้งที่เป็นลักษณะการจัดระเบียบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

4.1.3 ชนิดของการรวมกลุ่ม

พัชนี กรกวิน (2522, หน้า 144) แบ่งชนิดของการรวมกลุ่มออกเป็น 2 ชนิด คือ

1) กลุ่มที่มีพิธีการ หรือ กลุ่มที่เป็นทางการ เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาจากการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการของสมาชิก มีการกำหนดเป้าหมาย มีโครงสร้างระเบียบแบบแผนแน่นอนมีข้อบังคับแน่นอนถึงการดำเนินงาน และมีวิธีการจัดผู้รับผิดชอบในตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ เฉพาะคนอย่างชัดเจน โดยบทบาทของสมาชิก แต่ละคนจะไม่เหมือนกัน แต่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน เช่น กลุ่มชาวนา กลุ่มการเกษตร กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสโมสร กลุ่มสมาคม เป็นต้น

2) กลุ่มไม่มีพิธีการ หรือกลุ่มไม่เป็นทางการ เป็นกลุ่มที่เกิดเองตามธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความต้องการที่จะรวมกลุ่มเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง เช่น มิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจ ความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัย เป็นต้น ซึ่งสมาชิกแต่ละคนไม่ทราบว่าตนมีหน้าที่อย่างไรบ้าง บุคคลจะมาอยู่ร่วมกันโดยความสมัครใจ สมาชิกภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์กันดี เต็มใจช่วยเหลือกันอย่างใกล้ชิด เช่น กลุ่มการเล่นประเพณี กลุ่มหนุ่มสาวในชนบท กลุ่มเยาวชน กลุ่มคนสูงอายุ เป็นต้น

4.1.4 โครงสร้างของกลุ่ม

สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา (2533, หน้า 160-162) ได้สรุปถึงโครงสร้างของกลุ่มว่ามี 5 ประการคือ

1) ตัวบุคคล ที่ต้องมีมาตรการที่แน่นอนในการคัดเลือกคนเข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มความตั้งใจในการคัดเลือกตัวบุคคล

2) การดำเนินงานผู้รับผิดชอบ เน้นมีส่วนในการดำเนินงาน

3) กฎระเบียบจะต้องมีการตั้งกฎเกณฑ์อย่างรัดกุม และนอกจากนั้นต้องมีทั้งกระบวนการ ในการเผยแพร่ให้ทุกคนรับรู้ และยังคงดำเนินการให้ทุกคนปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ มีมาตรการในกรณีที่มีการฝ่าฝืนกฎระเบียบ แต่อย่างไรก็ตาม กฎเกณฑ์ สามารถปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับปัญหา

4) วิธีการดำเนินการ มีระบบในการทำงาน โดยเน้นความเป็นประชาธิปไตย และมีการกระจายข่าวสารอย่างทั่วถึงรวมทั้งมีการประชุมเป็นระยะ

5) การประสานงาน เป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลภายในกลุ่ม และระหว่างองค์กรภายนอก

4.2 แนวคิดเกี่ยวกับการตั้งชมรมผู้สูงอายุและการจัดกิจกรรมชมรมผู้สูงอายุ

กระทรวงสาธารณสุข ได้ตระหนักถึงปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของผู้สูงอายุจึงได้มีหนังสือที่ สธ.0216/0203/ว864 ลงวันที่ 29 ธันวาคม 2532 ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดเสนอแนวทางให้แต่ละจังหวัดดำเนินการสนับสนุนการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุในชุมชน เพื่อให้ชมรมเป็น จุดรวม ในการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุเพื่อให้สมาชิกได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และร่วมกันแก้ไขปัญหาในกลุ่มตน โดยกลุ่มผู้สูงอายุควรร่วมมือกันจัดตั้งชมรมขึ้นและยึดแนวความคิดว่าชมรมเป็นของผู้สูงอายุร่วมกันจัดตั้งขึ้น เพื่อผู้สูงอายุอันจะเป็นประโยชน์แก่กลุ่มผู้สูงอายุและสังคมต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน, 2535, หน้า 87-90)

4.2.1 วัตถุประสงค์การจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุ

4.2.1.1 เพื่อให้ผู้สูงอายุดำเนินการรวมกลุ่ม หรือจัดตั้งชมรมโดยภาครัฐช่วยเหลือสนับสนุน

4.2.1.2 เพื่อให้ผู้สูงอายุมีการพบปะสังสรรค์แลกเปลี่ยนความรู้ และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านสุขภาพอนามัยทั้งทางร่างกายและจิตใจ

4.2.1.3 เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสดำเนินการกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ ต่อการพัฒนาสังคมวัฒนธรรม และถ่ายทอดความรู้ด้านวัฒนธรรมแก่คนรุ่นหลัง

4.2.1.4 เพื่อให้มีการออกกำลังกายที่ถูกวิธีร่วมกัน ในสถานที่ที่จัดตั้งชมรม หรือสถานที่จัดกิจกรรม และให้ความรู้ในเรื่องการส่งเสริมสุขภาพอนามัย

4.2.1.5 เพื่อร่วมกันแสวงหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับอาชีพ การพัฒนาตนเอง การส่งเสริมสุขภาพ

4.2.2 แนวทางการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุ

4.2.2.1 จัดตั้งคณะกรรมการชมรม เพื่อให้การบริหารจัดการชมรมอย่างต่อเนื่อง ทำการคัดเลือกจากสมาชิกให้เป็นคณะกรรมการ พร้อมกำหนดหน้าที่รับผิดชอบของคณะกรรมการแต่ละคน ประมาณ 8 – 10 คน คณะกรรมการจะประกอบด้วยตำแหน่งต่างๆ ได้แก่ ประธานกรรมการ รองประธานกรรมการ เภรัญญิก นายทะเบียน เลขานุการและตำแหน่งอื่นๆ ตามที่คณะกรรมการเห็นสมควร ซึ่งคณะกรรมการควรเป็นบุคคลที่เป็นบุคคลที่มีความเป็นผู้นำ มีความสนใจกิจกรรมของชมรมโดยที่คณะกรรมการชมรมมีหน้าที่ดังนี้

- 1) ชักชวนสมาชิกฟังคำบรรยาย หรือจัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์
- 2) กำหนดคุณสมบัติและสิทธิของสมาชิกชมรม
- 3) เก็บรักษาเงินบำรุง และสิ่งของชมรมที่กำหนดไว้
- 4) ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของชมรมที่กำหนดไว้

4.2.2.2 ตั้งชื่อชมรมและหาสถานที่ตั้งชมรม

4.2.2.3 สมาชิกชมรม

1) มี 3 ประเภท

- สมาชิกสามัญ คือ สมาชิกที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป
- สมาชิกวิสามัญ คือ สมาชิกที่มีอายุต่ำกว่า 60 ปี
- สมาชิกกิตติมศักดิ์ คือ ผู้ได้รับเชิญเป็นสมาชิกของชมรม

2) การเป็นสมาชิก โดยการสมัครเป็นสมาชิกตามระเบียบและข้อบังคับ ทั้งนี้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการก่อน

3) การลงทะเบียนบุคคลที่สมัครเป็นสมาชิกชมรมจะต้องชำระค่าลงทะเบียน ตามระเบียบข้อบังคับของชมรมที่กำหนดได้

4.2.2.4 สิทธิของสมาชิก

- 1) ได้รับความบริการจากชมรม
- 2) เข้าร่วมดำเนินกิจกรรมของชมรม
- 3) ร่วมประชุมและแสดงข้อคิดเห็นเสนอแนะ เกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมในชมรม

4.2.2.5 หน้าที่ของสมาชิก

- 1) ชำระเงินค่าบำรุงชมรม
- 2) สนับสนุนกิจกรรมในชมรม
- 3) ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับของชมรม
- 4) มีส่วนร่วมในการพัฒนาชมรม

4.2.2.6 การขาดจากการเป็นสมาชิก ได้แก่ ตาย / ลาออก / ขาดจากสมาชิกตามมติ

ที่คณะกรรมการเห็นสมควร

4.2.2.7 เงินบำรุงของชมรม ชมรมจำเป็นต้องมีเงินกองทุนเพื่อไว้ใช้จ่ายในเวลาที่เป็นจำเป็น เช่น นำมาพัฒนาชมรม หรือใช้จัดกิจกรรมให้บริการแก่สมาชิก ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส โดยมีแหล่งเงินบำรุงจาก สมาชิกชมรม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน การรับบริจาค การจัดกิจกรรมของผู้สูงอายุ

4.2.2.8 การเงินการบัญชี

- 1) เงินสดหรือเอกสิทธิ์ของชมรมต้องนำฝากไว้กับธนาคาร หรือสถาบันการเงินที่

มั่นคง

- 2) การจ่ายเงินต้องมีลายมือชื่อประธานกรรมการ หรือคณะกรรมการ ตามกำหนดไว้

3) การส่งจ่ายเงิน ประธานสามารถส่งจ่ายเงินได้ตามระเบียบข้อบังคับของชมรม แต่ถ้าจำนวนมากกว่า จะต้องได้รับความเห็นชอบจากมติการประชุมของคณะกรรมการชมรม

4) ให้มีผู้ตรวจสอบบัญชีของชมรมอย่างต่อเนื่องตามที่ชมรมได้กำหนดไว้

4.2.3 การดำเนินการของชมรมผู้สูงอายุ

4.2.3.1 หลักการชมรม

1) จะพัฒนาก้าวหน้าเป็นประโยชน์แก่ตัวผู้สูงอายุเอง และสังคม อยู่ที่การดำเนินการของชมรมอันมีราชการเป็นแกนนำ

2) ชมรมควรดำเนินการอันเป็นประโยชน์ มาสู่ตัวผู้สูงอายุเองและชุมชนที่อยู่อาศัย

3) ชมรมควรยึดหลักการพึ่งตนเอง ไม่ควรหวังพึ่งภาครัฐ หรือหน่วยงานอื่นจนเกินไป นอกจากเรื่องทางวิชาการหรือเทคนิค ซึ่งไม่สามารถช่วยตัวเองได้

4.2.3.2 ชมรมดำเนินการเรื่องการเพิ่มเติมความรู้ และความชำนาญ ให้แก่สมาชิกในเรื่องอันจะก่อให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันและอาชีพ

4.2.3.3 ชมรมควรดำเนินการในเรื่องอันเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม ในชุมชนของตนเพื่ออนุรักษ์ไว้ซึ่งระเบียบ ประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของตน

4.2.3.4 ชมรมควรดำเนินกิจการ อันเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยทั้งทางกาย และจิตใจ เพื่อให้สมาชิกมีชีวิตยืนยาวอยู่อย่างมีความสุขทั้งทางกายและใจ

4.2.3.5 ชมรมควรติดต่อกับชมรมผู้สูงอายุอื่นๆ เพื่อพัฒนาตนเอง และควรแจ้งลงทะเบียนไว้ที่สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข เพื่อจะได้รับการสนับสนุนในทางวิชาการตามสมควร

4.2.3.6 สิทธิทางการเมือง เป็นสิทธิของแต่ละบุคคล ในฐานะของชมรมไม่ควรจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง เพราะจะทำให้เกิดการแตกร้างได้ในหมู่สมาชิกเมื่อมีความขัดแย้งกันทางการเมือง

4.2.3.7 จะต้องมีการประชุมสมาชิก และมีกิจกรรมของชมรมอย่างสม่ำเสมอตลอดปี

4.2.3.8 การจัดกิจกรรมของชมรม

1) การเข้าร่วมประชุมหรือทำกิจกรรมของสมาชิกในชมรมอย่างน้อย เดือนละ 1 ครั้ง แล้วแต่ข้อตกลงของแต่ละชมรม

2) กิจกรรมทางศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม เป็นกิจกรรมที่ทำกันมาก ได้แก่ การจัดกิจกรรมตามวันสำคัญทางศาสนา และตามวัฒนธรรมประเพณีนิยมของแต่ละท้องถิ่น

- 3) กิจกรรมนันทนาการ เป็นการจัดกิจกรรมเพื่อความสนุกสนาน รื่นเริงตามโอกาส ตามความพอใจของสมาชิก และรวมทั้งการรับประทานอาหารร่วมกันโดยที่หลังการรับประทานอาหาร อาจมีการแสดงเล็กๆ น้อยๆ และร่วมกันร้องเพลงตามอัธยาศัย
- 4) กิจกรรมเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย การเชิญบุคลากรทางสาธารณสุข มาตรวจสุขภาพ และบรรยายในเรื่องที่สมาชิกสนใจ เช่น ความรู้เรื่องยา ยาสมุนไพร และโภชนาการ
- 5) กิจกรรมออกกำลังกาย เพื่อสุขภาพและกีฬา เป็นกิจกรรมที่ต้องทำต่อเนื่องทุกวัน หรือทุกวันเว้นวันในเวลาประมาณครึ่งชั่วโมงต่อวันหรือต่อครั้ง
- 6) กิจกรรมเสริมรายได้ ได้แก่ กิจกรรมที่สมาชิกร่วมกันทำหรือผลิตสิ่งของแล้วไปจำหน่ายเป็นการเสริมรายได้
- 7) กิจกรรมเกี่ยวกับศิลปะต่างๆ ที่สมาชิกสนใจ เช่น การวาดรูป การดนตรี
- 8) ให้การสงเคราะห์ ในกรณีผู้สูงอายุเป็นผู้มีรายได้น้อย หรือไร้ที่พึ่ง และชมรมให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกเมื่อยามเจ็บป่วย
- 9) ให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านสาธารณสุขมูลฐานในชุมชนตามความเหมาะสม
- 10) กิจกรรมท่องเที่ยว โดยไปเป็นหมู่คณะเพื่อให้เกิดความสามัคคี
- 11) กิจกรรมการกุศลและสาธารณกุศลต่าง ๆ
- 12) กิจกรรมฉาปนกิจสงเคราะห์ เป็นกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์แก่สมาชิกที่ถึงแก่กรรม

สำหรับชมรมผู้สูงอายุถือได้ว่าการดำเนินกิจกรรมเป็นหัวใจสำคัญเนื่องจาก กิจกรรมจะทำให้ผู้สูงอายุที่เป็นสมาชิกของชมรมได้ประโยชน์ทั้งร่างกายและจิตใจ อาจกล่าวได้ว่ากิจกรรมของทางชมรมเป็นข้อบ่งชี้ ถึงความสำเร็จของการดำเนินงานของชมรม ซึ่งกิจกรรมทำให้ผู้สูงอายุเกิดความพึงพอใจในชีวิตของตน นอกจากนี้กิจกรรมยังช่วยให้ผู้สูงอายุมีความรู้สึกว่าตนเองยังเป็นบุคคลที่มีคุณค่าของสังคมต่อไป

4.2.4 ประโยชน์ของชมรมผู้สูงอายุต่อผู้สูงอายุ

4.2.4.1 ทำให้มีโอกาสพบปะกับเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกัน ได้สนทนาปรับทุกข์ เล่าลึซุขและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน

4.2.4.2 ได้ร่วมกิจกรรมของชมรมซึ่งเป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม เช่น การตรวจสุขภาพ การออกกำลังกาย การทัศนศึกษา การร่วมกิจกรรมในวันสำคัญ

4.2.4.3 มีการให้คำปรึกษาและช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม โดยอาจจะช่วยกันเองหรือขอให้หน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วย

4.2.4.4 กำลังใจและสุขภาพจิตดีขึ้นไม่รู้สึกลำบากใจ เพราะมีโอกาสพบเพื่อน และมีกิจกรรมทำร่วมกัน

4.2.4.5 เป็นจุดศูนย์รวมในการติดต่อกับหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาดูแลให้ความช่วยเหลือ เช่น หน่วยงานสาธารณสุขเข้ามาดูแลเรื่องสุขภาพ หน่วยงานศึกษาเข้ามาให้ความรู้

4.2.4.6 ได้ร่วมกันทำประโยชน์ให้สังคม เช่น การถ่ายทอดความรู้หรือศิลปวัฒนธรรมให้เยาวชน หรือ คนรุ่นหลัง

5. แนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ

การประกาศกฎบัตรออกตาวา เริ่มขึ้นในประเทศแคนาดา เป็นผู้ตั้งกรอบแนวคิด กลยุทธ์ และปฏิบัติการในงานส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่ซึ่ง WHO ยอมรับแนวคิด และได้ร่วมกันจัดการประชุมนานาชาติครั้งแรกขึ้น ระหว่างวันที่ 17–21 พฤศจิกายน 2529 ณ กรุงออกตาวา ประเทศแคนาดา มีผู้เข้าร่วมประชุมจาก 38 ประเทศ และได้มีการประกาศ “กฎบัตรออกตาวา” (The OTTAWA Charter of Health Promotion) โดยบัญญัติว่า การส่งเสริมสุขภาพ หมายถึง กระบวนการซึ่งทำให้ประชาชนสามารถเพิ่มการควบคุมสุขภาพและทำให้สุขภาพดีขึ้น การจะบรรลุถึงสภาวะสุขสบายทั้งร่างกาย, จิตใจ, และสังคมได้ ปัจเจกชนหรือกลุ่มบุคคลจะต้องสามารถที่จะพอใจในสิ่งที่ตนปรารถนา และที่จะปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นสุขภาพจึงเป็นทรัพยากรสำหรับชีวิตประจำวัน สุขภาพเป็นแนวคิดด้านบวกซึ่งเน้นที่ทรัพยากรส่วนบุคคล, ของสังคม, และเป็นความสามารถทางกายภาพ เพราะฉะนั้น การส่งเสริมสุขภาพจึงไม่ใช่ความรับผิดชอบแต่เฉพาะของภาคสุขภาพเท่านั้น แต่ยังเลยจากลีลาชีวิตอันเปี่ยมด้วยสุขภาพไปจนถึงความอยู่ดีกินดีอีกด้วย ดังนั้นการทำงานส่งเสริมสุขภาพผู้ทำงานจะต้องคำนึงถึง องค์ประกอบของงานที่สำคัญ 3 ส่วน คือ

1) การมองสุขภาพเป็นองค์รวม (Holistic Health) ของร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ที่เชื่อมโยงกับเหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อม

2) การมีส่วนร่วมของชุมชน (Communities Participation) โดยเข้าร่วมทำงานกับภาคส่วนต่างๆ และสนับสนุนช่วยเหลือให้มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมและเรียนรู้ร่วมกัน โดยจะต้องเป็นประเด็นที่ชุมชนมีส่วนร่วม และเป็นเจ้าของ

3) การเสริมอำนาจของประชาชน/ชุมชน (Communities Empowerment) ให้บุคคลและสังคม เกิดการพัฒนา มีความรู้ มีทักษะ (Life Skills) มีความสามารถที่จะควบคุมตนเอง ควบคุมสิ่งแวดล้อมซึ่งส่งผลต่อสุขภาพได้

วสันต์ ศิลปสุวรรณ และพิมพ์พรรณ ศิลปสุวรรณ (2542) กล่าวถึง การส่งเสริมสุขภาพว่าเป็นการใช้กระบวนการในเชิงรุกของการป้องกันโรค จะประกอบไปด้วยองค์ประกอบทางการศึกษา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และสังคมร่วมกับกลไกทางเทคนิคที่มีอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อม กฎหมาย และการดำเนินงานขององค์กรเป้าหมายสุดท้ายของกระบวนการส่งเสริมสุขภาพ คือ คุณภาพชีวิต ซึ่งต้องปรับสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อแบบแผนของพฤติกรรมสุขภาพโดย วิธีการดำเนินชีวิต (Life Style) ซึ่งหมายถึงทุกๆ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการดำรงชีวิต อาทิ เจตคติ อุปนิสัย พฤติกรรมของแต่ละบุคคลในชีวิตประจำวัน พฤติกรรมต่างๆ ของแต่ละบุคคลที่ได้ฝังรากจนเป็นวิธีการดำเนินชีวิตของบุคคลนั้นแล้ว เป็นสิ่งที่ยากต่อการควบคุมและปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในแต่ละสังคมประเทศ ประชาชนจะได้รับสิทธิและเสรีภาพที่จะเลือกวิธีการดำเนินชีวิตของตนเองมากขึ้น แตกต่างกันไป จะทำให้ประชาชนมีศักยภาพในการพัฒนาความสามารถแห่งตน (Self-Efficacy) หมายถึง วิถีทางของความมั่นใจในความสามารถของแต่ละบุคคลที่จะวางแผนควบคุมพฤติกรรมของตนเอง และเป็นองค์ประกอบหนึ่งของวิธีการดำเนินชีวิต สำหรับการเลือกตัดสินใจในเหตุการณ์สำคัญๆ เป็นผลต่อสุขภาพและการเป็นอยู่ที่ดีของตนเองด้วยเช่นกัน

Green & Kreuter (1991 : 4) ได้เสนอว่า การส่งเสริมสุขภาพเป็นการผสมผสานระหว่างการจัดการสนับสนุน ทางการศึกษาและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการกระทำและสภาพการณ์ต่างๆ ของการอยู่อาศัยนำไปสู่สุขภาพอันสมบูรณ์ การกระทำหรือพฤติกรรมที่เขาได้ระบุถึงอาจเป็นได้ทั้งบุคคล กลุ่มคน หรือชุมชนเป็นผู้กำหนดนโยบาย ครูหรือบุคคลอื่นๆ ซึ่งการกระทำของเขาเหล่านั้นมีอิทธิพลต่อการคิด การตัดสินใจ การกระทำหรือปฏิบัติทางสุขภาพของผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนนับว่าเป็นศูนย์กลางสำคัญของการส่งเสริมสุขภาพ

Murray & Zentner (1993 : 659) ได้ให้ความหมายของการส่งเสริมสุขภาพว่าเป็นกลุ่มกิจกรรมซึ่งช่วยยกระดับของสุขภาพและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น รวมถึงการที่แต่ละบุคคล ครอบครัว ชุมชน สิ่งแวดล้อม และสังคม ได้ประจักษ์ในศักยภาพสูงสุดด้านสุขภาพ การส่งเสริมสุขภาพ มีลักษณะธรรมชาติเป็นแบบพหุมิติ บุคคลต่างๆ ครอบครัว หรือชุมชนจะพาตนเองไปสู่สภาวะการมีค่านิยม ในทางบวกกับการมีภาวะสุขภาพที่ดี ในอดีตแรงจูงใจที่สำคัญยิ่งสำหรับพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของบุคคลได้เน้นศูนย์รวมอยู่ที่การหลีกเลี่ยงการเจ็บป่วย เป็นแรงจูงใจที่สำคัญยิ่งเท่านั้น

ศศิธร ไชยประสิทธิ์ (2544, หน้า 36) ได้กล่าวไว้ว่า การทำงานส่งเสริมสุขภาพให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของประชาชน ในการควบคุมและจัดการกับปัจจัยเสี่ยงต่างๆ ที่คุกคามสุขภาพ เพื่อให้ตนเองสามารถที่จะดำรงสภาวะสุขภาพที่เหมาะสม (Optimal Health) โดย

บุคลากรทางการแพทย์ ต้องทำการปรับเปลี่ยนบทบาท และวิธีการทำงานของตน ไปเป็นผู้กระตุ้น ผู้สนับสนุน และผู้จุดประกายความคิด เพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) แก่ประชาชน โดยการใช้กลยุทธ์ที่สำคัญ 3 ประการคือ

1) การก่อกระแสกลุ่มพลังทางสังคม (Advocate) โดยให้ข้อมูลข่าวสารแก่สาธารณชนเพื่อสร้างกระแสสังคม และสร้างแรงกดดันให้ผู้มีอำนาจตัดสินใจกำหนดนโยบาย เพื่อสุขภาพ การจุดประกายความคิด ชักชวนให้เห็นถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับหากลงมือทำในลักษณะร่วมคิด ร่วมทำ หรือชี้ให้เห็นผลเสียหากเพิกเฉย ซึ่งกระบวนการนี้หมายถึง การสร้างจิตสำนึกประชาชนร่วมกัน โดยหวังว่าจะทำให้เกิดปฏิบัติการทางสังคมขึ้น (A call for social action)

2) เอื้ออำนวยให้ประชาชนได้ใช้ศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ (Enable) โดยกำหนดให้มีสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยให้มีการส่งเสริมสุขภาพ มีทักษะในการดำเนินชีวิต มีโอกาสที่จะเลือกทางเลือกที่มีคุณภาพแทนที่จะถูกขัดเยียดให้คิดและทำอย่างไม่มีทางเลือกได้นั้นคือ มีความสามารถ ในการดูแลตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Self - efficacy) รวมทั้งมาตรการนี้สามารถนำไปประยุกต์สู่การทำงานเพื่อก่อให้เกิดความเท่าเทียมกันของหญิง-ชายด้วย

3) เป็นสื่อกลางในการประสานงานระหว่างกลุ่มองค์กรต่างๆ (Mediate) ทำให้เกิดความเข้าใจในโครงการที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างถ่องแท้ หรือช่วยไกล่เกลี่ยปัญหาความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานต่างๆ ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน

ส่วน อนุวัตร สุขชาติกุลและคณะ (2541) ได้กล่าวไว้ว่า ยุทธศาสตร์การส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่ มี 5 ประการ คือ

1) สร้างนโยบายสาธารณะเพื่อการดูแลสุขภาพ ด้วยวิธีการที่หลากหลายแต่สอดคล้องสนับสนุนกัน โดยผู้กำหนดนโยบายทั้งในและนอกภาคสาธารณสุข จะต้องคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสุขภาพเป็นสำคัญ และแสดงความรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น

2) สร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ ส่งเสริมให้คนและสิ่งแวดล้อมอยู่ด้วยกัน อย่างเกื้อกูลและสมดุล ถือว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทั่วโลกเป็นภารกิจร่วมกันของประชาคมโลก เปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตการทำงาน การพักผ่อนให้มีสุขภาพที่ดีและปลอดภัยโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

3) ส่งเสริมกิจกรรมของชุมชนให้เข้มแข็ง เป็นการสนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ โดยชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจ และจัดการ รวมทั้งระดมทรัพยากรต่างๆ ภายในชุมชน ให้ชุมชนได้รับข่าวสาร เรื่องสุขภาพและงบประมาณสนับสนุน

4) พัฒนาทักษะส่วนบุคคล เพื่อให้ประชาชนสามารถควบคุมสภาวะสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเองมากยิ่งขึ้น มีทางเลือกมากขึ้น ด้วยการให้ข้อมูลข่าวสาร ส่งเสริมการเรียนรู้ เพื่อสุขภาพและฝึกฝนทักษะในการจัดการที่ดี เพื่อปกป้องและควบคุมสุขภาพตนเอง

5) ปรับเปลี่ยนระบบบริการสาธารณสุข ผู้ให้บริการสุขภาพต้องหันมาทำงานด้านส่งเสริมสุขภาพให้มากขึ้น ต้องให้ความสำคัญในงานด้านอื่นๆ ร่วมด้วย เช่น การวิจัยบริการ การฝึกอบรมเพื่อปรับเปลี่ยนเจตคติ รวมถึงการจัดระบบบริการสาธารณสุขที่เปลี่ยนแปลงจากการมองปัญหาเชิงปัจเจกบุคคลไปสู่การมองปัญหาในองค์รวม ขณะเดียวกันภาคสาธารณสุขจะต้องเปิดกว้างและร่วมมือกับภาคอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น สังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ในส่วนของการดำเนินงานสร้างเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุนั้น รัฐบาลได้มีนโยบายยกย่องและให้หลักประกันแก่ผู้สูงอายุ โดยการสร้างโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมสำหรับผู้สูงอายุ พัฒนาบริการสุขภาพอนามัย รวมทั้งนำประสบการณ์และภูมิปัญญาของผู้สูงอายุมาร่วมใช้ในการพัฒนาสังคม กิจกรรมในการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในชุมชน จะต้องมิกลวิธีดำเนินงาน อันได้แก่ การเสริมสร้างพลัง การมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของชมรมผู้สูงอายุ ดังนั้น การที่จะทำให้ผู้สูงอายুরวมกลุ่มในการทำงานให้มีความเข้มแข็งคือมีสติปัญญารู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม สามารถกำหนดวิถีชีวิตและคุณภาพชีวิตของตนเองได้ตามอัธยาศัย น่าจะเป็นทางเลือกหนึ่งของกลวิธีในการแก้ปัญหาสาธารณสุขและเป็นการส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุด้วย สถาบันเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ (2545, หน้า 13-14) ได้มีแนวทางปฏิบัติในการสร้างเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุในชุมชน ดังนี้

1) การสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อผู้สูงอายุ โดยมุ่งเน้นให้คนในชุมชนทุกคน หรือสังคมมีข้อตกลงร่วมกัน รับหลักการเดียวกันในการปฏิบัติเพื่อให้ทุกคนในชุมชนมีสุขภาพที่ดี เช่น การกำหนดนโยบายการดูแลผู้สูงอายุ นโยบายการสร้างครอบครัวให้อบอุ่น

2) สร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพของผู้สูงอายุ สิ่งแวดล้อมอาจเป็นรูปธรรมที่อยู่ใกล้ตัวผู้สูงอายุ ได้แก่ ครอบครัว ซึ่งต้องให้ความรักความเอาใจใส่แก่ผู้สูงอายุ ส่วนชุมชนก็เป็นสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวของผู้สูงอายุ ต้องช่วยกันดูแลในเรื่องของที่พังกอาศัยให้เป็นระเบียบ การจัดการสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีสุขภาพดีและปลอดภัย

3) การส่งเสริมกิจกรรมของชุมชนให้เข้มแข็ง ต้องดำเนินการโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ ซึ่งชุมชนจะต้องรวมตัวกัน เพื่อรวบรวมปัญหาต่างๆ นำมาวิเคราะห์ วางแผนดำเนินการ เพื่อการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข มีความสามารถแสดงศักยภาพของตนเองได้ตามถนัด เพื่อให้เกิดความภูมิใจใน

ตนเอง เช่น การจัดกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อสร้างเสริมสุขภาพ การจัดกิจกรรมออกกำลังกาย กิจกรรมนันทนาการต่างๆ

4) พัฒนาทักษะส่วนบุคคล โดยการให้ข้อมูลข่าวสาร และความรู้ด้านสุขภาพ โดยเฉพาะ การให้ความรู้ความเข้าใจแก่ผู้สูงอายุ บุคคลในครอบครัวและชุมชน ในเรื่อง การเปลี่ยนแปลงด้านร่างกายและจิตใจของผู้สูงอายุ ตลอดจนเสริมสร้างความรู้ในการดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุ

5) ปรับเปลี่ยนบทบาทของระบบบริการสาธารณสุข โดยเน้นการสร้างเสริมสุขภาพเชิงรุกมากขึ้น เช่น การให้คำปรึกษาด้านสุขภาพผู้สูงอายุ เน้นการมองปัญหาแบบองค์รวม

จากการทบทวนเอกสารวิชาการ ผู้ศึกษาได้นำยุทธศาสตร์การส่งเสริมสุขภาพดังกล่าว มาใช้เป็นกรอบความคิดในการศึกษา การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านส่งเสริมสุขภาพของชมรมผู้สูงอายุ

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากการค้นคว้าของผู้ศึกษายังไม่พบงานวิจัยการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุโดยตรง ผู้ศึกษาจึงขอเสนองานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นสองส่วน คือ ส่วนแรกเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวกับการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุ และส่วนที่สองเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวกับการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

6.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุ

ชะม้อย ชัยศรี (2540) ศึกษาเรื่องการแก้ไขปัญหาสุขภาพของผู้สูงอายุโดยการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุบ้านวังทอง ตำบลหนองหญ้าปล้อง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการแก้ไขปัญหาสุขภาพผู้สูงอายุ โดยการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุตามแนวคิดของกลุ่มผู้สูงอายุพร้อมกับการมีส่วนร่วมของชุมชนและเจ้าหน้าที่ 4 กระทรวงหลักให้การสนับสนุน ผลการศึกษาพบว่า ชมรมผู้สูงอายุสามารถแก้ไขปัญหาสุขภาพ ด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และเศรษฐกิจได้ โดยมีกิจกรรมที่ชมรมจัดขึ้นหลายประเภท เช่น กิจกรรมตรวจสุขภาพ การอบรมให้ความรู้เรื่องสุขภาพแก่ผู้สูงอายุ การรวมกลุ่มเพื่อการออกกำลังกาย ทำกิจกรรมทางศาสนา ตลอดจนการร่วมบริจาคเงินเพื่อช่วยเหลือสมาชิกที่ยากจนและครอบครัวสมาชิกที่เสียชีวิต นอกจากนั้น แสง ขาวแก้ว (2543) ได้ศึกษาเรื่องการทำงานของชมรมผู้สูงอายุเพื่อการส่งเสริมสุขภาพในจังหวัดแพร่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา การดำเนินงานและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อ

การดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุเพื่อการส่งเสริมสุขภาพในจังหวัดแพร่ จำนวน 4 แห่ง ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุ ทุกชมรมไม่มีความชัดเจนในเชิงนโยบายของชมรม ด้านการสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ พบว่าการสร้างสิ่งแวดล้อมทางสังคมนั้นการรวมตัวกันเป็นชมรมผู้สูงอายุ เกิดขึ้นจากพื้นฐานความสัมพันธ์อันดีหรือญาติซึ่งมีความผูกพัน ทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือระหว่างกัน ซึ่งเป็นลักษณะวัฒนธรรมของชุมชนชนบท ด้านการสร้างเสริมความเข้มแข็งในชมรมนั้น พบว่าภายในชมรมมีการกำหนดโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจน มีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและสมาชิกให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เจ้าหน้าที่สาธารณสุขให้การสนับสนุน มีงบประมาณที่ค่อนข้างพอเพียง และมีเครือข่ายชมรมผู้สูงอายุ ด้านการพัฒนาทักษะส่วนบุคคลนั้น พบว่าชมรมได้จัดกิจกรรมให้กับสมาชิกหลายอย่าง เช่น การให้สุศึกษา การเสริมทักษะชีวิต การอบรมให้ความรู้ กิจกรรมการออกกำลังกาย การดูแลสุขภาพ และกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา ด้านการปรับเปลี่ยนระบบบริการสุขภาพนั้นพบว่า แม้ทางชมรมมีกิจกรรมที่เน้นด้านการป้องกันเป็นหลัก แต่พฤติกรรมด้านความเจ็บป่วยของสมาชิกยังไม่เปลี่ยนแปลง เงื่อนไขที่สำคัญอันส่งผลกระทบต่อการทำงานในชมรมผู้สูงอายุ คือการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข โดยเฉพาะด้านการตรวจร่างกายและให้คำแนะนำในการจัดกิจกรรมที่เสริมสร้างสุขภาพ ประกอบกับประธานกรรมการชมรมได้รับความศรัทธาไว้วางใจจากสมาชิก มีความเสียสละ ตั้งใจทำงานและมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี และการที่กิจกรรมของชมรมสามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกส่วนใหญ่ได้

บรรลุ ศิริพานิช และคณะ (2539) ทำการศึกษาเรื่องชมรมผู้สูงอายุ: การศึกษารูปแบบและการดำเนินงานที่เหมาะสม ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยศึกษาจากชมรมผู้สูงอายุทั่วประเทศจำนวน 3,487 ชมรมและศึกษาเชิงคุณภาพอีก จำนวน 13 ชมรม ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชมรมประสบผลสำเร็จ คือตัวผู้สูงอายุที่เป็นสมาชิกในชมรมต้องมีความเข้าใจในอุดมการณ์ของการจัดตั้งชมรมว่า “ชมรมเป็นของตนเอง โดยตนเอง เพื่อตนเองและสังคม” โดยคุณลักษณะของสมาชิกที่มีผลต่อความสำเร็จ คือ อายุของสมาชิกถ้าชมรมใดมีสมาชิกอายุมากเป็นส่วนใหญ่ จะทำให้ขาดคนดำเนินการที่เข้มแข็ง นอกจากนี้ ยังมีสถานภาพทางความรู้และสถานภาพทางเศรษฐกิจ ถ้าชมรมใดสมาชิกมีสถานภาพทางความรู้และสถานภาพทางการเงินมีความใกล้เคียงกันจะทำให้การบริหารชมรมดำเนินการไปด้วยดี และการมีจำนวนสมาชิกที่เหมาะสมในแต่ละชมรม ทำให้เกิดการดำเนินกิจกรรมของชมรมเป็นไปอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังพบว่าปัญหาการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุส่วนใหญ่ คือ ปัญหาการขาดเงินทุน คณะกรรมการไม่เข้มแข็งและความไม่สะดวกในการเดินทางเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิก

สำหรับประโยชน์ในการเข้าร่วมกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ สมประสงค์ พันธุ์ประยูร (2538) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การปฏิบัติตนเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุของชาวชนบท เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตและการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในหมู่บ้านตาลชุม หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 7 อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการปฏิบัติตนของผู้สูงอายุที่มีชีวิตยืนยาว นั้นจะตื่นนอนตอนเช้าเพื่อรับอากาศบริสุทธิ์ มีการขับถ่ายที่เป็นปกติ ออกกำลังกายสม่ำเสมอ ไปพบและขอรับคำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขอย่างสม่ำเสมอและยังเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้สูงอายุทั้งหมดที่อายุยืนยาวเป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุของหมู่บ้าน และเข้าร่วมกิจกรรมของชมรมอย่างสม่ำเสมอ กิจกรรมของชมรมเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนให้มีการดำรงชีวิตที่ยืนยาวและเป็นสุข ส่วน เกริกศักดิ์ บุญญานพวงศ์ (2539) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องนโยบายของรัฐและแนวทางการจัดบริการสังคมสำหรับผู้สูงอายุในอนาคต พบว่า ในทัศนะของผู้สูงอายุก่อนนโยบายและการดำเนินงานให้บริการผู้สูงอายุของหน่วยงานต่างๆ นั้น ผู้สูงอายุที่เข้าร่วมในชมรมผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมต่างๆ อยู่เสมอ เห็นว่าสังคมสนใจกลุ่มผู้สูงอายุมากขึ้น การมีชมรมผู้สูงอายุทำให้ได้พบปะคนวัยเดียวกัน มีโอกาสรับความรู้ใหม่ๆ มีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้น สามารถดูแลตนเองได้ รู้สึกเป็นภาระกับผู้อื่นน้อยลงทำให้มีกำลังใจที่จะมีชีวิตอยู่มากขึ้น ส่วน นันทิยา โพธิสาร (2540) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านการรับรู้กับพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ ในจังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า ผู้สูงอายุมีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ โดยรวมอยู่ในระดับดี โดยปัจจัยการรับรู้ด้านการรับรู้ภาวะสุขภาพ ด้านการรับรู้การควบคุมสุขภาพโดยความเชื่ออำนาจตน ความเชื่ออำนาจผู้อื่นและด้านการรับรู้ความสามารถในตน มีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ และให้เหตุผลว่า ทั้งนี้ เนื่องมาจาก การเป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ สมาชิกจะมีกิจกรรมร่วมกันอยู่เสมอทั้งในด้านการได้รับความรู้ทางวิชาการ การปฏิบัติตนเพื่อส่งเสริมสุขภาพ ตลอดจนการมีกิจกรรมด้านนันทนาการร่วมกัน มีการช่วยเหลือพึ่งพาระหว่างกัน

6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวกับการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

สุวิทย์ ชันษาโรจน์ (2545) ได้ทำการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมในโครงการต้นแบบการพัฒนาชาวเขาเพื่อการพึ่งตนเอง ของกองส่งเสริมชาวเขา จังหวัดตาก เมื่อปี พ.ศ. 2542 โดยมีนักวิชาการสำนักงานส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมบนที่สูง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นผู้กระตุ้นกระบวนการประเมินผลร่วมกับเจ้าหน้าที่โครงการทั้ง ฝ่ายไทยและฝ่ายญี่ปุ่น รวมทั้งชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย 4 หมู่บ้าน โดยใช้เครื่องมือที่สำคัญ 2 ชนิด คือ ตารางความพึงพอใจและการสัมภาษณ์กลุ่ม พบว่า การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมทำให้โครงการสามารถทราบถึงระดับการบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ใน Project Design Matrix และยังสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่

ยังคงค้างได้อย่างเป็นระบบและทันเหตุการณ์เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มเป้าหมาย ตรงตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏในพื้นที่ และสิ่งที่สำคัญคือ ผู้เกี่ยวข้องภายในโครงการ ได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ข้อมูล การประเมินผล ซึ่งเป็นการสร้างความเชื่อมั่นต่อการดำเนินงานโครงการต่อไปได้เป็นอย่างดี

กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการทบทวนตำรา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้สรุปเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา ดังนี้ การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม จะทำให้ทราบถึงการบรรลุวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มเป็นชมรมผู้สูงอายุ และผลการดำเนินงานด้านการส่งเสริมสุขภาพของชมรมผู้สูงอายุตามยุทธศาสตร์การส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่ คือ 1) นโยบายสาธารณะเพื่อการดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุ 2) การสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ 3) การเสริมสร้างกิจกรรมชมรมให้เข้มแข็ง 4) การพัฒนาทักษะส่วนบุคคล และ 5) การปรับเปลี่ยนระบบบริการสาธารณสุข ซึ่งการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกชมรมผู้สูงอายุ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องของชมรม ได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ข้อมูลการประเมินผล และจะเป็นการสร้างความเชื่อมั่นต่อการดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ